

Könyvszemle

*Nyíri Kristóf - Palló Gábor (szerk.)
Túl az iskolafilozófián. A 21.
század bölcséleti élménye*

A kötet huszonhárom tanulmányt ad közre az MTA Filozófiai Kutatóintézete munkatársainak tollából, Nyíri Kristóf programatikussá bevezetőjével, mely a további írások többségének elméleti kereteit is rögzíti. E program főként az ún. Torontói Iskola befolyását tükrözi, mely iskola a kommunikációs technológiák változásainak, különösen a szóbeliségről az írásbeliségre való váltásnak, illetve az írásbeliség jelenkori válságának tulajdonít döntő jelentőséget. E megközelítésben az ideák platóni felfedezése, melyhez a Nyugat egész filozófiai hagyománya lábjegyzetek sorozataként kapcsolódik (Whitehead), válaszként értelmeződik ama kommunikációs válságra, mely a nyelv írásbelivé válásával lépett fel: a Nyugat filozófiája az írás szintaxisa által teremtett elvont fogalmi viszonyokról való gondolkodás. Az írásbeliség jelenkori válsága ezért a kép nélküli gondolkodás eszméjétől való megszabadulással, illetve a kommunikáció vizuális és multimediális módjainak tényerésével jár együtt. A filozófia továbbra is fogalmi problémák megoldására irányul, ám előtérbe kerül egy, a filozófia elsődleges, illetve iskolafilozófiává fajult változata közti megkülönböztetés: míg az előbbi a filozófián kívüli szférák feszültségeiből eredő fogalmi-kommunikációs problémák feloldására törekszik, addig az iskolafilozófia a tisztán fogalmi problémák belterjességébe húzódik. Mindez a hagyományos fogalmi gondolkodás várható muzealizálását vetíti előre, s egy merőben új, a 21. század hálózott, interkommunikatív és multimediális társadal-

mának igényeit szolgáló, radikálisan antiplatonikus filozófia tényerését prognosztizálja.

A közvetlenül ezen elméleti keretbe illeszkedő tanulmányok közül Szécsi Gábor az ún. elsődleges szóbeliség és az írásbeliség általában vett sajátosságainak számbavételére, s a platóni filozófia létrejöttének ezen eszközökkel való megvilágítására vállalkozik. Hasonló kommunikációfilozófiai sémát alkalmaz Kondor Zsuzsanna, amikor a kognitív evolúció és a nyelvi reprezentáció alakváltozásai közt vont párhuzamra építve a jelenkori, multimediális reprezentációs lehetőségek világában a filozófia gyökeresen új szerepkörét üdvözli.

E sémával szemben fenntartásokat megfogalmazó hozzájárulásokat is olvashatunk. Tóth Tamás a kommunikációs diskurzus modern mítoszát a mai nyugati társadalmak opacitására hivatkozva marasztalja el, amennyiben a homályban hagyja a kommunikációs társadalom ámyoldalait. Társítható ezzel Kovács Gábor írása, aki a képviselői demokrácia elméletével rivalizáló elitelméletek történeti áttekintését, s azon elgondolások leírását adja, amelyekben a posztindusztriális, információs kapitalizmus immár a globális elit fogalmával fonódik össze. A szóbeliség-íráskészség kettőse mentén tájékozódó, gyakran merev szembeállításokba torkolló gondolkodás fellazítását, történeti relativizálását célozza Neumer Katalin, aki Balogh József hangos olvasásról vallott nézeteit elemezve járul hozzá a kommunikációs formák változatosságát leíró, általa is szorgalmazott alternatív programhoz. Ez utóbbi törekvéshez három további tanulmány szolgál adalékkal. Gábor György a történetírás sajátos reprezentációs technikáiból fakadó autonómiáját hangsúlyozza, s ez irányú meg-

fontolásai fényében elemzi Josephus Flavius történetírói tevékenységét. Ferencz Sándor Canterbury Anselmus példáján mutatja be a monasztikus és a skolasztikus szellemi attitűd viszonyát, közelebről azon igény felmerülésének körülményeit, mely a szövetszerű rögzítés, s vele a skolasztikus beállítódás előtérbe kerüléséhez vezetett. Lazábban, ám ide kapcsolódik Borbély Gábor írása is, mely Andreas Capellanus *De amore* című könyvének 1277-es elítélését taglalja, s a filozófia és a tudományosság státuszát érintő korabeli megítélés aspektusaiba nyújt bepillantást.

A képies és a fogalmi gondolkodás eszmetörténetileg is paradigmaticusnak mondható konfliktusát pillanthatjuk meg Immanuel Kant főművének sematizmusfejezetében, melyet Nyíri Kristóf elemez. További három tanulmány a tudományos elméletalkotás és a szövegen kívüli, mindenekelőtt vizualizációs eszközök összefüggéseivel foglalkozik. Betegh Gábor a vizualizálásnak az antik kozmológiai elgondolásokban játszott alapvető episztemológiai szerepére mutat rá. A képek tudományos alkalmazási módjai és a tudományos szemléletváltozás közti összefüggések történetét tekinti át Lehmann Miklós. Farkas János László azon analógiának jár a nyomába, melyet Gottlob Frege a mikroszkóp és a fogalomírás eszméje közt korai filozófiájában vont.

A tudomány szervezeti rendszerének változásait, s e fejlemények tudományfilozófiai kihívásait tárgyalja további három tanulmány. Palló Gábor a Manhattan projektről írt esettanulmányában foglalja össze a nagy közösségben folyó, ún. Nagy Tudomány szervezeti és egyéb jellemzőit. Laki János a jövő konzorciális, globális együttműködésen alapuló, a Nagy Tudomány intézményrendszereit elavulttá tevő tudományos szervezeti rendszerét jellemzi, mely a tudomány redukált kontextusának autonómiájához vezethet, a közös és standardizált tudományos tapasztalat és nyelvjáték kiépülése révén.

Székely László a szcientista és antiszcientista irányzatok történetét, továbbá a tudományfilozófia előtt álló jelenkori kihívást vázolja az ún. Sokal-affér fényében.

A kommunikációs forradalom nem hagyja érintetlenül a tudás hagyományos, episztemológiai fogalmait sem. Békés Vera a kritikai tudáseszmenyről a posztkritikai tudásfogalomra való átmenet fényében mérlegeli a könyvtár jövőjét, hiszen az mindig is eltérő tudáseszmenyek küzdelmének a színtere. Benedek András a tudás „igazolt igaz hit” fogalmának a normatív tudás irányában való kiterjeszhetőségét taglalja, ami különösen a nyelven kívüli elemekkel bővülő, s intézményesült normákat is megtestesítő új kommunikációs formák fellépésével nyer aktualitást. Tanács János az osztálytermi matematikatanítás gyakorlata által készítette vállalkozik a tudás „igazolt igaz hit” fogalmának személyes tudásként történő értelmezésére, s egyúttal a tudásellenőrzés és -előállítás közösségi, kommunikatív szituációinak jelentőségére mutat rá. Dankó István Kant és Wittgenstein esetében mutat rá azon megfontolásokra, melyek eredményeként a matematika előbb kikerül a pusztán fogalmi-analitikus igazságok köréből, majd kiépül a szintetikus *a priori* pragmatikus, normatív cselekvéseméleti fogalma. Tózsér János a tudatos tapasztalat és a neurofiziológiai állapotok közti kapcsolat természetét veszi fontolóra, s a fizikalista, funkcionalista vagy kognitivistá magyarázatok elégtelenségére hívja fel a figyelmet, amennyiben magyarázat nélkül hagyják a tudatos állapotok kvalitatív jellegét.

A globalizáció új követelményeket támaszt az erkölcsfilozófiával, a politikai közösségek értelmezésével, de az egyházi gondolkodással szemben is. Turgonyi Zoltán egy, az emberi természetén alapuló s a történeti fejlődéssel összeegyeztethető természetes erkölcsi törvény lehetőségét vázolja fel, mely a morális közösség globális mértékűvé bővülésének alapjául szolgálhat. Mester Béla az ember bi-

ológiai leszámazását illető, valamint bizonyos etikai, s a politikai közösségekre vonatkozó nézetek kora újkori összefüggéseit kutatja, s e toposzok újbóli felbukkanására hívja fel a figyelmet az elmúlt évtizedek hasonló vonatkozású szaktudományos diskurzusaiban. Horváth Pál a katolikus bölcselet modernizációjának vonulatát tekinti át, mely a Szent Tamás és Kant közt vert szellemi híd révén bontakozik ki, miközben a laikus európai gondolkodás néhány új irányzatának és eszméjének adaptációját tükrözi.

A kötet reprezentatív módon mutatja be az MTA Filozófiai Kutatóintézetében folyó, tematikusan igen szereteágazó, interdiszciplináris, ugyanakkor aktualitásukban egységes, a filozófia társadalmi integrációja irányába mutató kutatásokat. (*Nyíri Kristóf - Palló Gábor szerkesztők: Túl az iskolafilozófián. A 21. század bölcseleti élménye. Budapest, Áron Kiadó, 2005. 484 p.*)

Nyíró Miklós

PhD, Miskolci Egyetem BTK, Filozófiatört. Tsz

Új könyvek Bauer Ervinről, a tragikus sorsú orvosbiológusról

Bauer Ervin kiváló orvosbiológus neve nem ismeretlen a magyar biológusok és irodalomtörténészek körében, elsősorban a hatvanas években megjelent két műnek köszönhetően (Borisz P. Tokin: *Bauer Ervin munkássága és az elméleti biológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, és Bauer Ervin 1935-ben megjelent főművének, a *Теоретическая биология*. (*Elméleti biológia*) magyar fordítása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967). Bauer tragikus életének és úttörő munkásságának sok részlete azonban mindmáig homályban maradt. Az utóbbi években három mű jelent meg Oroszországban, amelyek sok új adattal gazdagítják és helyesbítik ismereteinket.

A 20. század első harmadában folytatott tudományos munkájában Bauer Ervin egy alapelvekből következetesen levezetett elméleti biológiát kívánt megalkotni. B. P. Tokin joggal nevezi Bauert az elméleti biológia egyik megalapítójának. Eredményei saját korukban igen jelentősek voltak. Az azóta eltelt több mint félszázad alatt a biológia arculata teljesen megváltozott. Bauerre elsősorban mint a biológiatörténet kiemelkedő úttörőjére emlékezünk. Sok gondolata és következtetése azonban még ma is aktuális. Bauer szerint az élő anyagra annak perma-

nens egyensúlytalan állapota (dizekvilibrum) jellemző. E meghatározással, amelyre ma is sokan hivatkoznak, messze megelőzte korának gondolkodását.

Bauer Ervin 1890. október 19-én született. Balázs Béla öccse és az 1918-ban elhunyt Kaffka Margit második férje volt. 1914-ben avatták orvosá, rövid frontszolgálat után a temesvári helyőrségi kórház kórboncnokaként végigszolgálta az első világháborút. Rövid ideig a Budapesti Egyetemen is dolgozott. Szerepet vállalt 1919-ben, és így második feleségével, a matematikus Szilárd Stefániával együtt emigrációba kényszerült. Bécs, Göttingen, Prága és Berlin után 1925-ben bevándorol a Szovjetunióba. Sikeres kutatómunkát folytatott Moszkvában, majd 1934-től Leningrádban. A legnagyobb elismerést azonban nagy monográfiájával, az *Elméleti biológiá*-val aratta. Általános megbecsülését mutatja, hogy a 20-as évek végétől megjelenő *Nagy Szovjet Enciklopédiá*-ban (*Большая Советская Энциклопедия*) az „Élet” címszót Bauer írta. A nyugatról jött bevándorlók többségével együtt őt is utolérte a sztálini nagy tisztogatás. 1937-ben letartóztatták, és feleségével együtt 1938 elején kivégezték.

A Szovjetunióban megjelent művei is követték sorsát, azokat bezúzták, és csak nagyon kevés példány maradt fenn. Noha többen folytatták munkásságát, nevére már nem volt szabad hivatkozni. Így közvetlen

hatása rejtett maradt. Utolsó éveiben első-sorban oroszul publikált, így érett munkássága gyakorlatilag ismeretlen maradt a Szovjetunió kivül. Bauer neve hosszú évek után az 1960-as években merült fel a feledésből, miután feleségével együtt rehabilitálták, és Tokin megírta Bauerről szóló művét.* (Azóta számos újságcikk jelent meg Magyarországon, de ezek általában Tokin írására támaszkodnak, és csak Bauer és Kaffka Margit kapcsolatáról találunk bennük újabb életrajzi adatokat.)

Az első itt ismertetett mű Bauer *Elméleti biológiájá*-nak hasonló kiadása, amely 2002-ben, hatvanhét év után követte az első kiadást. A művet kiegészíti Bauer életrajza, amelyet Bauer fia, Mihail Bauer és Jurii P. Golikov írtak. „Bauer Ervin itt közölt életrajza ... elkerüli azokat a torzításokat, amelyek a róla korábban megjelent munkákban találhatóak.” (8.). A kötetben Sz. E. Snol' valamint I. B. Pticina és Ju. Sz. Muzalevszkij elemzik Bauer munkásságát. Noha Bauerre rendszeresen hivatkoznak orosz kutatók, ez az első olyan kiadása főművének, amely könnyen hozzáférhető az orosz olvasók számára. Az 1967. évi magyar nyelvű kiadás ugyan hazájának méltó tiszteletadása volt, de külföldi visszhangja természetesen nem lehetett.

A sors iróniája, hogy nem ez az első hasonló kiadás. Mivel az eredeti elérhetetlené volt, Bauer tisztelői már korábban is megpróbálták ezt a hiányt pótolni. Sz. E. Snol' és Tigyi József biofizikusoknak köszönhetően 1982-ben a magyar és szovjet Akadémia közös támogatásával már egyszer megjelent az orosz mű teljes szövege és angol nyelvű rövidített változata Snol' Bauer munkásságát elemző cikkével és Tokin művének életrajzi

fejezetével kiegészítve.** De ez a kiadás sohasem jutott el az olvasókhöz. Vagy egyszerűen a hivatal packázása, vagy, mint Snol' feltételezi, túlzott „éberség” miatt a mű nem került terjesztésre a Szovjetunióban, és gyakorlatilag az összes példány Magyarországon maradt (és került bezúzásra?). Így a 2002. évi hasonlóan valóban hiányt pótol.

Ebből a kötetből tudhattuk meg első ízben Bauer és felesége halálának körülményeit és napját. Eddig minden mű 1942-re tette Bauer halálát, és arra utalt, hogy felesége talán tovább maradt életben. Az itt közölt NKVD dokumentumokból kiderül, hogy mindkettejüket kémkedésért ítélték halálra, és, hogy az ítéletet A. R. Polikarpov, az NKVD Leningrádi Osztagának főhadnagya, 1938. január 11-én hajtotta végre. Megdöbbentő a szűkszavú, tárgyilagos jelentés olvasása.

A második mű Bauer születésének 100. évfordulóját ünneplő szimpóziumon elhangzott előadásokat közli. 1990-ben az Orosz Tudományos Akadémia és a Szentpétervári Természetkutató Társaság Puscsinóban ünnepelte meg az évfordulót. Bauer fiai és családjaik a gyűlés díszvendégei voltak. A szimpóziumon nagyszámú előadó elemezte a modern biológia szemszögéből Bauer munkásságát, bemutatva elméletének aktualitását és méltó emléket állítva alakjának. A kötet érdekes függeléke egy nemrégien előbukkant gyorsírási jegyzőkönyv, amely tartalmazza Bauer egy 1935-ben tartott összefoglaló előadásának és az azt követő felszólalásoknak teljes szövegét. Ennyi év távlatából izgalmas olvasnunk, hogy kortársai, sokan már akkor neves tudósok, miképpen értelmezték, bírálták Bauer tetteit.

A harmadik mű Bauer idősebb fia, Mihail önéletrajza, amely 2003-ban jelent

*Bauer Ervin életét röviden ismerteti e sorok szerzőjének nemrégien megjelent cikke: A Martyr of Science. Ervin Bauer (1890–1938). *The Hungarian Quarterly*. 46, 178, 123–138.

**Bauer, E. S. (1982) *Theoretical Biology*, Reprint of

the 1935 Edition with a Preface, a Biographical and Critical Essay. Бауэр, Э. С., (1982) *Теоретическая Биология*, Перепечатка издания 1935 г. дополненная предисловием, биографическим очерком и критической статьей. Akadémiai, Budapest.

meg Szentpétervárott egy kicsiny, százpéldányos kiadásban, Egy *Közönséges ember visszaemlékezési* címmel. Mihail Bauer Berlinben született 1924-ben, és egyéves korában került a Szovjetunióba. Gyermekkori emlékeiben szülei mint elkötelezett kutatók jelennek meg, akik ugyanakkor meleg otthont biztosítottak a családjuknak, Mihailnak és 1934-ben született második fiuknak, Karlak. A család élete és baráti kapcsolataik nem voltak mások, mint amelyeket más országok tudósainál is megtalálhatunk. Azonban az egyre nehezedő politikai légkört is észreveszi a fiatal gyermek. 1937 nyarán értetlenül áll szemben szülei eltűnésével. Mindkét gyermeket egy NKVD gyermekotthonba viszik, és hamarosan szétválasztják egymástól. Életük tragikusan folytatódik és csak hosszú évek után találhatnak egymásra.

Ez a három mű gazdag forrás lesz Bauer új életrajzának megírásához és tudományos munkásságának újraértékeléséhez. (*Шноль, С. Э. составитель: Эрвин Бауэр и Теоретическая биология. К 100-летию со дня рождения. [Shnol' S. E. (szerk.): Bauer Ervin és az elméleti biológia. Születésének 100. évfordulójára]. Иуцинский Научный Центр Российской Академии Наук. Пуцино. 1993. 256 с.; Бауэр, Э. С., Теоретическая Биология, [Bauer E. Sz.: Elméleti biológia]. Росток, Санкт-Петербург, 2002. 352 с.; Бауэр, М.: Воспоминания Обыкновенного Человека [Bauer M.: Egy közönséges ember emlékei]. АССПИИ, Петергоф, 2003. 288 с.**)****

Müller Miklós

professzor emeritus, Collegium Budapest, Rockefeller Egyetem, New York, NY, USA

***A művek megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtárban és (az utolsó kivételével) a MTA könyvtárban.

László János:

A történetek tudománya

Egy tartalmában oly gazdag könyvet, mint amilyen Az Új Mandátum Kiadó gondozásában megjelentetett László János alkotta kötet, szerfelett nehéz, ha nem teljesen lehetetlen bemutatni. A könyv témája – a sokértelmű főcím, *A történetek tudománya* alatt jelzett – alcím szerint a bevezetés a narratív pszichológia világába. A kifejtés során azonban a pszichológusok és pszichológia iránt érdeklődők mellett egy történész is annyi kulcsszót talál, és annyi, a történelemben megjelenő vonulat irányában indulhat el, hogy ezeket még felsorolni se lehet egy bemutatás keretében. Ezért csupán a könyv vázára szorítkozom, illetve egy-két történeti konkrétumra térek ki, mintegy ízelítő gyanánt.

Ha nem is fizikai értelemben, *de facto* azonban az írásmű két részre tagolódik. László egyrészt gondosan bemutatja a narratív pszichológia kialakulásának előzményeit,

első etapjait, jelzi rokonsági kapcsolatait más áramlatokkal, felsorolja azokat az elemeket, amelyeket a narratív pszichológia elődök és kortársak munkássága alapján értékesíthet, de közben megmutatja a határvonalakat is, amelyek a narratív pszichológiát minden más áramlattól és szektortól elkülönítik. A szerzőnek eszébe sem jut, hogy a pszichológia egész vizsgálódási területét, kialakított módszereit behelyettesítse a narratív pszichológia szempontjaival és vizsgálati eljárásaival, hanem azok bizonyos érvényességi területét elismerve, markánsan megjelenít egy új szempontot és eljárási metódust.

Másrészt László János ismerteti a számítógépes programot, amely az elbeszélések nyelvi elemzését automatizálja, és amelynek segítségével releváns következtetésre lehet jutni az egyéni identitás kialakításában és megőrzésében az elbeszélés jelentőségére és szerepére nézve, illetve ugyancsak elemezhető a szociális konstrukciók, vagyis – ebben az esetben – a történeti elbeszélések, amelyek révén egy csoport, többnyire az

ügynevezett nemzet, kialakítja önmagával kapcsolatban azt a pszichológiai és kulturális teret, amelyben elhelyezheti saját történetét. Maga az elbeszélés e felfogásban a társadalomban élő ember evolúciósan kialakult képessége arra, hogy létrehozza és működtesse a társadalmi életet, beleértve ebbe az önszabályozást is. Midőn az ember elbeszéli saját történetét, megjelenít dolgokat, reprezentációkat hoz létre, és noha ezt egyénileg bonyolítja le, a reprezentációnak olyannak kell lennie, amely megosztható másokkal, mivel a folyamatnak csak ebben az esetben van egyáltalán értelme. Az elbeszélés mindig feltételezi az elbeszélést meghallgató másikat vagy még sokkal inkább másokat.

Az elbeszélés – e felfogás szerint – a legfontosabb szereplő abban a folyamatban, amelynek során az ember megteremti saját identitását, és gondoskodik annak megőrzéséről (ami persze elég gyakran nem történhet meg alapos átformálás nélkül), miközben az elbeszélés révén az egyén megteremti saját csoport-, vagy – így is mondhatjuk – társadalmi kapcsolatát. Az „önéletrajz” e sajátos formájának két eleme úgyszólván egybefonódik, mert az önkép kialakításában eleve benne rejlik a viszonyulás egy csoporthoz, legyen az család, nevelő, vagy később bármilyen kisebb-nagyobb csoport, és legyen e viszony elfogadó, követő vagy éppen konfliktusos, esetleg ellenséges. Fontos azonban, hogy bármilyen is a reprezentáció, annak kulturálisan megoszthatónak kell lennie.

A narratív pszichológia szerint mind a személyiség, mind a közösség identitástudatának alakulásában nagy szerep jut az élménynek, valamint a társasági viszonyoknak. Egy akár apró személyes és egyúttal közösségi élmény elegendő hozzá, hogy annak egy mozzanata „utalássá” váljon, ami abban jut kifejezésre, hogy az utalás előhívja – legalábbis egy ideig – ugyanazt az emléket mint eseményt, amely azután a közösségen belül kanonizált elbeszéléssé alakulhat át.

Az efféle identitástudat szolgál alapul az olyan kijelentésekhez, mint hogy „Mi szavak nélkül is megértjük egymást!”, vagy egy olyan jelzéshez, amely – mondjuk – a kézfogás módjával vagy egy közösen használt szimbólummal adja tudtul, hogy „mi ugyanahhoz a csapathoz tartozunk”, és van közös elbeszélhető történetünk. Az „utalás” egyébként beindíthat cselekvési folyamatokat is, ha azt mintegy jelszóként használják. László János e vonatkozásban az „ég a ház” effektust adja elő, de számos más olyan ismertté vált, elfogadott „utalást” lehetne említeni, amely felidéz múltbeli elbeszéléseket, és egyúttal indítékul szolgál a közös cselekvésre is.

A narratíva – általában – egyszerre hordozza a személyközi interakciók és a csoportos események élménytartalmát, amelyet egyébként formál is, és nemritkán újrainja. Tartalmazza az érzelmi motivációt (félelmet, szorongást, felelősségérzetet, felszabadulást stb.) csakúgy, mint bizonyos racionalizált ismereteket. Ha egyszer egy elbeszélés kialakult és befogadásra talált, minden esélye megvan rá, hogy mintegy járványszerűen el is terjedjen, legalábbis abban az esetben, ha könnyen megjegyezhető, ha megfelelő háttérismertekre talál, és ha egy nagyobb csoportban való elterjedését elősegíti hivatkozásának gyakorisága, és ha ehhez hozzásegítik külső emlékezeti táruk, mint amilyen az elbeszélés hozzáférhetősége és a terjesztésére alkalmas intézmények léte. Persze terjedtek el elbeszélések minden írásos és intézményes segítség nélkül is, mi több, évezredek át csak szájhagyomány révén terjedt minden mítosz, őstörténet, rege és mese, amelyek ugyan az idők során változtatták alakjukat, színhelyüket és szereplőiket, struktúrájukban azonban meglepően önazonosaknak mutatkoztak. Ezt vélhetően az teszi érthetővé, hogy legfőbb értelmük abban rejlett, hogy biztosítsák egyén és közösség túlélését. Ugyanakkor a személyes és a közösségi identitás szoros kapcsolata létrehozza a

csoporttudatot is, amit az elbeszélés a maga történeteiben kifejezésre is juttat. A kulturális egyetértés egy csoportban magától értetődő mindaddig, amíg valamilyen új esemény, új élmény nem teszi azt kérdésessé. Az utóbbi jelenség – gondolom – elsősorban akkor fordul elő, amikor már nem a túlélésre irányul az intenció, mivel a közösség nemcsak diverzifikálódott, de több elbeszélés is fut a maga útján. Az újradefiniálás viszont annál nehezebb, minél erősebben lehorgonyozta egy csoport korábbi történetét és vele együtt önmeghatározását. Az ilyen, erősen lehorgonyzott reprezentációt, amelynek minden módosítása ezer akadályba ütközik, szokták fundamentalizmusnak nevezni.

A reprezentációt, ha nem is minden esetben, de olykor tárgyiasítják is a köréje gyülekezők. A tárgy, amely előhívja mindazt, amire egy közösség elbeszélés vagy elbeszélések, propaganda, reklám stb. alapján emlékszik, lehet kép, szimbólum, de akár személy is. Mindenesetre egy figuráról van szó, amelyet az egész történet magjának lehet tekinteni. Másfelől a gyakorta megismételt elbeszélések, amelyek elterjedtek, olykor hatékonynak mutatkozhatnak akkor is, ha már nem relevánsak. Egész csoportok folytathatják nyomorúságuk elbeszélését, midőn annak már megszűntek az eredeti motívumai, hánytorgathatnak fel olyan anomáliákat, amelyek már nem léteznek, vagy beszélhetnek a nemzet „dicsőségéről”, midőn az a vélt formában elég régen leáldozott. Mindez vélhetően a begyakorlás és a lehorgonyzás szellemében történik.

A begyakorolt narratíva pedig, abban az esetben, ha mély gyökeret ver és járványszerűen el is terjed, nagyhatalommá válik a közösség, s vele együtt az egyén életében. Képes miniszterelnököt vagy elnököt buktatni, függetlenül attól, hogy a szóban lévő személy mit követett vagy mit nem követett el. Képes akár halálos ítélethez vezetni, megint csak függetlenül attól, hogy mi a tényszerűen

bizonyítható tett. Egy ilyen narratíván alapuló téves ítélettől csak egy hajszál választott el több zsidó embert az úgynevezett tiszzaeszlári perben, és az elterjedt (elterjesztett) narratívától az amerikai esküdtszéknek ugyancsak merészen el kellett szakadnia ahhoz, hogy felmentse Michael Jacksonot.

Még szólhatnék a narratívum elemzésének számos finom részletéről, ehelyett azonban a továbbiakban legfontosabb mondandómra szorítkozom, a történelemmel lényegi kapcsolatba hozható elemre, bár mindaz, amit eddig elmondtam, voltaképpen szintén e körbe tartozik. Ezzel kapcsolatban mindenesetre egy korlátozásról is szólnom kell. A történelem feltárása magától értetődően nem merülhet ki, és nem is merül ki az elbeszélte történetek elemzéséből és kiegészítéséből, sőt az előbbieket kritikai vizsgálatából sem. Felöleli ugyanis a gazdálkodás és a gazdaság, a társadalom, a munka stb. tágas területeit, az emberi életnek olyan, nagyon fontos aspektusait, amelyekről csak a legkritikáiban születnek narratívák. Az elbeszélésekből jó esetben morzsákat lehet kihalászni arra nézve, hogy az emberek az elmesélt korban hogyan dolgoztak, ruházkodtak, ettek-ittak stb. Ezzel szemben a „történelem tudományából” sokat meríthet a történész, ha maga is elbeszélést szerkeszt. Olyan jelenségek, amelyekről az egyéni és a vele összefonódott közösségi narratívák jelentőségének megértése nélkül a történésznek legfeljebb sejtései lehetnek, e diszciplína ismeretében jóval érthetőbbé válnak, és tudatosan beépülhetnek az általa létrehozott elbeszélésbe.

Szeretnék erre az eljárásra néhány példát felemlíteni, részben a kötet keretein kívülről véve őket, részben felidézve László János e vonatkozású, és a könyvben bemutatott eseteit. Jó ideje ismert, hogy a történelemben nagyobb jelentőséggel bíró személyek mindig annak a társadalmi közegnek, az általa elfogadott reprezentációknak, utalásoknak, a leginkább elterjedt elbeszéléseknek a szel-

lemében írják meg saját történetüket, amely közegben és helyzetben az írásmű éppen megszületik. E tétel érvényes például szinte minden emlékiratra. A jelenséget azonban el lehet intézni azzal, hogy a szerző hazudik, mert jobb színben akarja feltüntetni magát, mint amilyen valójában volt, vagy mert egyenesen mentenie kell a bőrét. A narráció általános, *quasi* törvényszerű menetét ismerve, e csúsztatásokat, kitéréseket, átszínezéseket a „történetek tudománya” fényében kissé más színben lehet látni.

Jobban megvilágítja az egyén közösségnek való megfelelési vágya, mi több, adott esetben a megfelelés szükségessége azokat a manővereket is, amelyek nemcsak akkor mutatkoznak, amikor valaki állást keres magának, de akkor is, ha a saját politikai nézeteit vagy cselekvéseit akarja elfogadtatni egy közösséggel. Áll ez a politika esetében akkor is, ha valaki hatalomra szeretne lépni, és akkor is, ha a hatalmat már megszerezte. A politikus mindenképpen azon van, hogy a közösség elbeszélésekből (is) összetevődő elvárásainak megfeleljen, és mindig az adott szituációval adekvát módon feleljen meg. E törekvésből ered a hívószavak, az utalások megválasztása, vagyis e törekvésnek ama következménye, hogy a pillanatnyilag legnagyobb ható- vagy húzóerővel bíró témákat igyekszik kiválasztani. Ezt nevezik manapság a médiában tematizálásnak. Természetesen semmi sem garantálja, hogy az elbeszélő jól választja ki az utalást, vagy hogy a megfelelő figurát próbálja meg felidézni, és ha mellényúl, akkor nem is talál őt megértő közösségre. Magyarországon például a köztársasági hivatkozás süket fülekre talál, mivel tágasabb közösségben szinte semmi sem tapad hozzá.

Mindebből – többek között – következik például az is, hogy amikor Hitler saját életrajzát a *Mein Kampf*-ban meghamisította, nem egyszerűen hazudott, hanem – meglehetősen finom eszközökkel – olyan apró

változtatásokat eszközölt az elbeszélésben, amelyek lehetővé tették, hogy saját követőinek, sőt egy szélesebb német tábornak megfeleljen. Mindenekelőtt azt sugallta, hogy az apja brutális ember volt, aki rendszeresen verte egyetlen fiát, ami magyarázni látszott a gyerek Hitler elkésesítő iskolai eredményeit, bukásait. Elhitei, hogy jó ideig kemény kétkezi munkával kereste a kenyerét, amire alkatánál fogva képes sem volt, de kialakította a hiedelmet, hogy ő egy a sok dolgozó és nehezen élő német közül. Azt állítja, hogy 1912-ben hagyta el az osztrák fővárost, nehogy bárki arra gondoljon, hogy az 1913-ban aktuálissá vált katonai szolgálat elől menekült el, holott valójában ezt tette, továbbá, hogy a háborúban hősként viselkedett, amit előléptetésének elmaradása nem tesz plauzibilissá. Különösen nagy súlyt helyez arra, hogy 1918 novemberében meghozta döntését jövődől politikai pályájáról, és hogy már ekkor fel volt fegyverkezve a kész *Weltanschauung*-gal. A valóságban e határozat csak néhány hónap múlva született meg, és a kész világnézetet erősen kérdésessé teszi, hogy Hitler politikai és propagandista tevékenységét 1919 tavaszán a szociáldemokrata pártban kezdte el. Az előrehozott időponttal nyilvánvalóan éppen ezt az epizódot akarta elfedni.

Mire szolgált mindez? Arra, hogy szerveződő pártjának aktivistái és első követői számára hiteles, összefüggő és követendő életrajzi elbeszéléssel szolgáljon. Szerencséjére az oknyomozó újságíró típusa ekkoriban még nem nagyon volt ismert, és ha volt is olyan német zsumaliszta, aki már ilyesmire adta a fejét, Hitlert nem tekintette olyan fontosnak, hogy rá vesztegessen az idejét. Mire bárki is észbe kapott, már késő volt, mert a hatalmi szervek minden hiteles forrást elzártak a kutakodó elől, sőt sorra írástak az olyan elbeszéléseket, feljegyzéseket, memoárokat, amelyek alátámasztották Hitler sztoriját. Az utókor szempontjából voltaképpen nem

sokat számít, hogy Hitler maga elhitte-e, vagy mennyire hitte el mindazt, amit előadott, a történész számára azonban nagyon fontos annak felismerése, hogy egy személy elbeszélése önmagáról, vagyis az a folyamat, amelyben önmagát önmaga és a környezet számára meghatározza, identifikálja – tudatosan vagy ösztönösen – de valóban, mindenképpen alkalmazkodik a közeghez, amelynek szól, és magába rejtje az intenciót, amely az elbeszélést ösztönzi.

Hitler a továbbiakban is jó alany a személyiség egyfajta önmeghatározása és a vele karöltve általa előadott narratívák szempontjából. Élete későbbi éveiben ugyanis voltaképpen ellenpéldájává válik a körülményeknek megfelelő, hajlékony, változásokat, átírásokat megkívánó életűtnak. Miután egyszer kialakította a tévedhetetlen, állandóan sikeres vezér arculatát és sztoriját, ehhez tűzön-vízen át ragaszkodott, beleértve ebbe a felelősség mindenkorai áthárítását másokra. Ő maga mindvégig tévedhetetlen maradt, a felelősök pedig egyre szaporodtak. Soraikban feltűntek a szövetséges államok, azután a Wehrmacht vezetőinek egy része, végül egész tábornoki kara, az utolsó napokban az SS vezetése Heinrich Himmlert beleértve, valamint az egész német nép. Nos, feltehető, hogy e rugalmatlan, merev önidentifikálási módot, a közeghez és a szituációhoz való alkalmazkodás egyébként normálisnak vagy általánosnak tekintett formáját nem ismerő elbeszélést, amit például Hitler politikai végrendelete is tartalmaz, önálló kategóriaként még vizsgálni lehetne. A jelenség ugyanis meglehetősen gyakran előfordul, és megbújik minden megátalkodottság, az egyszer elfogadotthoz, valójában a múlthoz való kritikátlan ragaszkodás mélyén.

A „történetek tudománya” talán még több követhető fonalat kínál a történésznek, ha az elbeszélés befogadját, a közösséget veszi vizsgálat alá. Ebben a vonatkozásban számos aktuális magyar jelenség is sokkal

jobban értelmezhető, ha figyelembe vesszük egy-egy quasi nemzeti elbeszélés hatékonyságát. A magyar történelemmel kapcsolatban a kötet beszámol egy vizsgálat eredményeiről, amely vizsgálat a pozitívna, illetve a negatívna tartott történelmi események megítélésére irányult, és kizárólag diákokat vont be a válaszadásba. A magam részéről e felmérésben látok némi esetlegességet. Ha például azokat az adatokat veszem szemügyre, amelyek a trianoni békeszerződésre mint negatív történelmi eseményre vonatkoznak, úgy nem tudom megítélni, hogy vajon milyen okok rejlenek amögött, hogy az általános iskolásoknak csupán 8,9, a középiskolásoknak 32,7 és végül az egyetemistáknak már 45,7 %-a említi meg e kategóriában Trianont. Feltételezhetem, hogy a trauma lassan elcsitul, de felvethetem azt is, hogy az általános iskolásoknak csak egy töredéke hall az iskolában és olvas a könyvében e kérdéstről, míg ez a szám a középiskolában már akkor is megemelkedik, ha nem az azt tanuló korosztály szólal meg, hiszen az általános iskola utolsó évében már mindenki hallott róla, és végül az egyetemisták szükségképpen valamennyien szembesültek vele, mivel a középiskolát e nélkül nem hagyhatták el.

Mindenesetre marad a tény, hogy a magyar fiatalok nagyon jelentős része Trianont máig sorstragédiának tekinti. Ehhez hozzátehetem, hogy minden egyes alkalommal, midőn felkérésre e témáról előadtam, akadt egy vagy több személy, aki hozzászólásképpen elmondta valamelyik Trianonnal kapcsolatos magyar ősmondát. Ez lehetett a szomszédos illetve a Magyarország keretében élt nemzetek és nemzetközösségek gonoszsága, a nemzetközi összeesküvés, a Károlyi–Kun Béla-féle kísérletekért végrehajtott bosszú vagy éppenséggel Georges Clemenceau magyar menyé, akit a francia miniszterelnök gyűlölt, miközben a közel nyolcvanéves öregúr egyébként is hálás

volt a románoknak, akik szűz lányokat küldözgettek neki. A felsorolt megoldások köréből néhány nemcsak köznapi szinten, de magasabb szférákban is megjelenik mind a mai napig. Így az összeesküvés és a megtorlási teória, azzal egyetemben, hogy ezt az országot és magyar népét a franciák – valamilyen rejtélyes okból – ősellenségnek tekintették. A gyűlölködésben élen járt a már említett Clemenceau, és híven követte őt a Magyarországon működő szövetséges katonai bizottság vezetője, Ferdinand Vix alezredes. Számtalanszor elmondtam és leírtam – az utóbbi időkben másokkal együtt –, hogy e feltevéseknek semmi alapja nincs, s ha már ellenséges franciákat akarunk keresni, azt sokkal inkább meg lehet találni Henri Poincaré köztársasági elnök személyében, továbbá Vix helyett Henri-Mathias Berthelot vagy Victor Pétin tábormokban, – mindez nem sokat változtatott a jól begyakorolt szövegeken.

A jelenség – szemben a német és az osztrák változatokkal – szerfelett kitartónak mutatkozik, és érdemes rákérdezni, hogy ennek mi lehet a hátterében? Miért ilyen kitartó éppen a magyar népi-nemzeti elbeszélés erről az egyébként valóban tragikus eseményről, és miért oly kevés a hajlam annak mélyebb elemzésére, és – főként, amint arra László is utal – miért hiányzik szinte teljesen a saját felelősség kérdésének még a felvetése is? Találhatunk a válaszhoz hosszú időtartamú történelmi okokat is, de véleményem szerint a trauma meghosszabbodott longitudója sokkal inkább abból következik, hogy jó időre megszakadt a megélési és túlélési

ideje. Ha elfogadom László feltevését, hogy egy tragikus eseményről higgadt fejjel kb. három nemzedék múltán lehet szólni, úgy fel kell ismernem, hogy Trianon ügyében ebből az időtartamból mintegy harmincöt év, vagyis egy teljes generáció kiesett. Kiesett az az időszak ugyanis, amikor a kérdésről egyáltalán nem lehetett érdemben sem írni, sem beszélni. Nagyjából ugyanez vonatkozik mindazokra az úgynevezett tabutémákra, amelyeket évtizedeken át sűrű hallgatás övezett, amelyeket nem lehetett elbeszélni, és amelyek ma merő újdonságként merednek az emberek elé. Ide tartozik a Holocaust, a párizsi béke, sőt 1956 is.

Hinni lehet tehát, hogy bizonyos begyakorolt elbeszélések számukra kedvező körülmények között képesek túlélni önmagukat, ha ennek valamilyen számottevő új elemény nem állja az útját. A magyar önsajnálát, szkepticizmus, felelősség-elhárítás és a tragikus meseszöveg véltetően akkor rendülne meg, ha sikerülne – miként a németeknek és az osztrákoknak – a kudarcok elismerését sikerekkel ellensúlyozni, és ha Nyugat-Európa, de főként Franciaország felől érkezne egyszer valamilyen, a múltbeli tévedéseket elismerő illetve bizonyos magyar teljesítményeket méltató gesztus.

Mindent összevéve a könyv tanulmányozását nemcsak a szűken vett szakma képviselőinek, de a történészeknek is melegen ajánlom. (*László János: A történetek tudománya Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum, Bp., 2005. 262 p.*)

Ormos Mária
történész